

Jiří Šubrt – Marek Německý a kol.: *Jedinec a společnost. Úvahy nad konceptem homo sociologicus*. Praha: Slon, 2018, 172 s.

Jakub Mlynář – Miroslav Paulíček – Jiří Šubrt a kol.: *Člověk v teoretické perspektivě společenských věd*. Praha: Karolinum, 2017, 222 s.

„... svět neexistuje jen jediným možným způsobem, takže neexistuje ani nějaký jediný způsob jeho adekvátní reprezentace.“ Tuto myšlenku před několika lety formuloval Richard Rorty a tato myšlenka, dalo by se říci, se stala hlavní premisou obou právě recenzovaných kolektivních monografií: *Jedinec a společnost* (2018) a *Člověk v teoretické perspektivě společenských věd* (2017). Obě knihy jsou výstupem projektu „Homo Sociologicus revisited“. Výchozím bodem publikací se stává Dahrendorfův koncept *homo sociologicus*. Dahrendorf si totiž všiml, že každý vědní obor má tendenci redukovat objekt svého zkoumání. Jinak tomu není ani v sociologii, jejímž hlavním „objektem“ je právě člověk. S jistým zjednodušením můžeme konstatovat, že první kniha je zaměřena na kritickou reflexi konceptu *homo sociologicus* a nabízí tedy pohled primárně sociologický, kdežto druhá nabízí pohled mnohem širší – jednotlivé kapitoly vycházejí i z jiných společenskovědních oborů, a sice z antropologie, historiografie, filozofie, biologie, managementu, teorie umění, psychologie, ale samozřejmě také ze sociologie. Leitmotivem obou publikací je rovněž, pro sociologii tak charakteristické, dilema struktury a jednání, respektive individualistické a holistické perspektivy. Jak je již dávno známo, humanitní vědy se přeci jen dost liší od přírodních věd, v nichž je předmět zkoumání více čitelný a výsledky experimentů tak méně nahodilejší. Sociologie primárně není ani monoparadigmatickou vědou. V sociologii, stejně jako v ostatních humanitních vědách, existuje mnoho různých paradigmat a perspektiv. I to snižuje míru shody mezi humanitními vědci. O to jsou cennější knihy, které nerozvíjejí nějaké konkrétní paradigma, ale naopak se prostřednictvím již napsaných textů, již vyřčených perspektiv a způsobů pohledu, snaží nacházet nové možnosti, jak stávající teorie propojovat. Jinak řečeno, jak stavět mosty

tam, kde se zdá, že už nikdy nemohou vzniknout. Právě taková je metodologie obou výše zmíněných publikací.

První kniha *Jedinec a společnost* (2018) je rozčleněna do čtyř hlavních kapitol a jedné závěrečné. První kapitola *Lidský jedinec v dějinách sociologického myšlení*, kterou společně napsali Jakub Mlynář a Miroslav Paulíček, nabízí vzhled do minulosti myšlení o lidském jedinci v sociologii. Pojednává o výrazných sociologických osobnostech 19. a 20. století a jejich přístupu k jedinci a společnosti. Pozornost je věnována jak A. Comtovi, K. Marxovi a samozřejmě M. Weberovi, tak i relativně novým autorům, jako například E. Goffmanovi, P. L. Bergerovi, A. Giddensovi a P. Bourdieu. Často však nejde jen o koncepty týkající se tématu individua. Autoři Mlynář a Paulíček se často zmiňují i o těch nejcharakterističtějších teoriích jednotlivých autorů.

Druhá kapitola, nejobsáhlejší, je primárně věnována vývoji myšlení Talcota Parsonse. Marek Německý zmiňuje, že Parsonsovu tvorbu můžeme rozdělit do třech období. První období charakterizuje *Struktura sociálního jednání*. Hlavním tématem tohoto období je kritika pozitivismu a zpracování voluntaristické teorie jednání. Druhé období charakterizuje integrace strukturálně funkcionalistické teorie z antropologie do sociologie, recepci podnětů z psychoanalýzy a vytvoření konceptu sociální role. Ve třetím období se Parsons věnuje kybernetické hierarchii řízení a neoevolucionistické teorii sociální změny. Navíc Německý svým příspěvkem zdůrazňuje, že chápat Parsonse jako pozitivistu *par excellence* by bylo přinejmenším zavádějící. Sám Parsons se v počátcích své tvorby vůči pozitivismu a zejména utilitarismu vymezoval. Německý pak nastiňuje několik klíčových pojmů, které se váží k Parsonsově teorii jednání. Postihuje i následný vývoj Parsonsova myšlení o teorii jednání.

Třetí kapitola Tomáše Diviáka pak postihuje pojetí aktéra v analytické sociologii, jejímž hlavním cílem je vysvětlovat „sociální jevy jako zamýšlené i nezamýšlené důsledky intencionálního jednání aktérů“ (s. 84). V této sociologii je jednání stavěno do popředí; až jednání vytváří sociální systémy a struktury. Hlavním

předpokladem analytické sociologie je tedy tvrzení, že „bez jednání není sociálně“ (s. 87). Metodologicky vychází analytická sociologie ze strukturního individualismu: „Všechny sociální fenomény je možné a nutné vysvětlovat z individuálního jednání, nicméně zásadní je přitom zohlednit interakce a strukturní kontext, v němž daní aktéři jednají“ (s. 88). I když je jednání iracionální, vždy je podle analytické sociologie také intencionální. Racionalita, která se v analytické sociologii nazývá „sociální racionalita“, se popisuje prostřednictvím šesti atributů, a sice nápaditosti (resourcefulness), omezení (restrictions), očekávání (expectations), hodnocení (evaluation), motivace (evaluation) a významu (meaning). Dále Tomáš Diviák zdůrazňuje, že pro analytickou sociologii je typický pluralismus a pragmatismus – právě dovoluje využívat různé teorie jednání a klást důraz právě na tu, která má nejvyšší explanační potenciál. Mezi teorie jednání v analytické sociologii patří například teorie přání, přesvědčení, možnosti (DBO), teorie běžné racionality a teorie rámování cílů. O syntézu těchto teorií se pokouší model výběru rámců.

Čtvrtá kapitola Jiřího Šubrta nejprve vymezuje téma sociálních rolí, a pak přistupuje k analýze různých teorií. Role podle Šubrta představují jistá pravidla v rámci instituce a tato pravidla se vztahují i na jiné role v rámci instituce. Role omezují chování, zároveň ho ale umožňují a usnadňují, přičemž tak typizují jednání. Role jsou v podstatě „pravidla, která se prosazují jako normy a strukturální vzorce chování, jež jsou ve společnosti udržovány“ (s. 104). To se děje několika způsoby: opakováním, utvrzováním skrze nejrůznější kulturní projevy (mýty, náboženství, eposy, diskuse na netu...), učním, nápodobou a sociální kontrolou (ibid.) Autor se pak zmiňuje o několika hlavních teoriích role. Významnou definicí se stala ta Lintonova, který pracoval s konceptem role jako „souboru očekávání, která se vážou k chování jedince, jež zaujímá ve společnosti určitý status“ (s. 108). Dále Šubrt (s. 109) píše o Georgi H. Meadovi a jeho konceptu „self“ (s. 109). Opomenuta není ani Goffmanova „dramaturgická“ sociologie. Zmiňováni jsou i další autoři, jako například H. Gerth, C. W. Mills, T. Parsons, R. K. Merton, ale i výše zmíněný R. Dahrendorf. Autor se pak vrací i ke

konceptu *homo sociologicus*. V takové redukované představě o člověku není místo pro lidskou kreativitu, změnu, svobodu, a to se podle některých autorů poji zejména s konceptem rolí. S tím ale Šubrt (s. 119) nesouhlasí – i role se dá různě pojmut, v hraní rolí tak existuje poměrně velká svoboda. Proto je možná lepší hovořit o „hraní rolí“, než o „sociálních rolích“. „Hraní rolí nezávisí jen na tom, s jakým očekáváním je tato role spojována, ale také na závažnosti těchto očekávání, na osobnosti hráče i protihráčů a na charakteru situace, v níž k tomu dochází“ (s. 120). Koncept hraní rolí tak vychází z jistých norem, institucionalizovaných pravidel, která se k roli váží. Zároveň na ni ale působí řada dalších faktorů: způsob osvojení si role, dovednosti jedince, osobní zájmy hráče role, tvárnost pravidel hraní role, kontext. V závěru kapitoly se autor zamýšlí nad dilematem struktury a jednání a nastiňuje, že právě koncept rolí by se mohl stát jedním z řešení dilematu: „Můžeme tedy říci, že ‚hraní sociální role‘ je oním hledaným ‚třetím‘ prvkem, který vzájemně propojuje jedince a společnost a spolu s tím i jednání a strukturu“ (s. 126). Poslední pátá kapitola rovněž Jiřího Šubrta je pak věnována kritické analýze sociálního konstruktivismu, kdy je zdůrazňována především jeho ahistoričnost a opomenutí konfliktu.

Kniha po obsahové stránce nabízí mnoho zajímavých podnětů nejen pro badatele, ale i pro studenty. Například první kapitola zdařilým způsobem zachycuje dějiny sociologického myšlení o lidském jedinci. I kapitola Marka Německého obsáhle popisuje Parsonsovu tvorbu. Na této konkrétní kapitole lze ocenit i to, že se Německý nesoustředí na pouze na AGIL, ale i na další témata, kterými se Parsons během své tvůrčího období zabýval. Text je tak velmi hutný a na několika stránkách podává poměrně zevrubný, byť samozřejmě ne úplný výklad Parsonsovy sociologie. Text se tak zdá být dobrým a komplexním sekundárním zdrojem ke studiu Parsonsových textů, byť i Německý se občas nevyhne složitému jazyku. O to více je třeba si cenit poslední části jeho kapitoly, v níž Německý zdařile shrnuje to nejpodstatnější ze svého příspěvku. I když je kniha kvalitně napsaná, jako celek však občas působí nevyváženě. Například Parsonsovi je v knize věnována možná až příliš

velká pozornost, a to na úkor jiných témat. Délka kapitoly o Parsonsovi nekorresponduje s délkou ostatních kapitol a působí tak poněkud dlouze. Možná bylo třeba věnovat o trochu více času editaci a propojení jednotlivých kapitol. Jako závěrečná kapitola totiž působí spíše kapitola čtvrtá, ve které se čtenář dočte, jak je vhodnější hovořit o hraní sociálních rolí nežli jen o sociálních rolích. Tuto část lze z teoretického hlediska považovat za nejzdařilejší i nejzajímavější.

Druhá kniha *Člověk v teoretické perspektivě společenských věd* (2017) je rozčleněna do patnácti kapitol a nabízí mnohem širší pohled na člověka v rámci společenských věd. Jiří Šubrt v první kapitole *Společnost individuů a sociologie figurací* nejprve podává výklad o jednom z dilemat, které charakterizuje sociologii, a sice o výše zmíněném dilematu mezi perspektivou individualistickou, v níž je výchozím bodem jednatel a jeho jednání, a holistickou s výchozím bodem ve společnosti. Obě ale selhávají – první v tom, že nedokáže vysvětlit to, co „přesahuje interakční úroveň“ (s. 18), druhá že nevěnuje pozornost lidské subjektivitě. V dějinách sociologie se objevilo mnoho pokusů, jak toto dilema překonat. Podle Šubrtu (s. 19) se objevily především dvě strategie. První strategií je: mezi společnost a individuum vložit „svorník“ nebo „cosi třetího“, co by obě perspektivy propojilo. Druhou strategií je snaha oba póly co nejvíce přiblížit a zasadit je do jednoho výkladového rámce. Tuto druhou strategií představuje například Giddens a jeho pojem struktura, první strategie má pak blízko k Simmelovi a Eliasovi. V knize je však pozornost věnována i sociologii umění. Například Miroslav Paulíček ve svém příznačně pojmenovaném příspěvku *Je v sociologii umění místo pro umělce?* zmiňuje, že sociologie při popisu děl a jejich vlivu na společnost nevěnuje dostatečnou pozornost samotným umělcům, jejich životopisům a životním zkušenostem. Úvaha Jiřího Šípka je pak zaměřena primárně na divadelní teorii – na teorii herectví. Hercovi nestačí, aby se do své role „položil“ a byl při ní sám sebou. Je nutné si právě kromě empatie držet i jistou distanci, jistý odstup od své role, od umění. Herec, jako umělec, se tak dostává do mezicílnku mezi realitou a fikcí. Není plně v realitě, ale není ani pouze

ve fikci (s. 170–176). V kapitole *Vědec a zájem v perspektivách sociologie vědy* Jáchym Růžička nastiňuje tři sociologické perspektivy vysvětlující vědecký zájem o konkrétní oblast. Zmiňuje se například o Mertonovi, který představuje tu perspektivu, že vědecký zájem není jen rozhodnutím konkrétního člověka, ale že je i historicky podmíněný (s. 38). Bourdieu naopak píše, že zájem o vědeckou oblast je podmíněn šancí na úspěch a na maximalizaci vlastních zisků (s. 39). Opomenut nezůstává ani Thomas Kuhn a jeho vlivná kniha *Struktura vědeckých revolucí*, která přináší vlastní teorii „fungování“ vědy. Docela odlišný pohled nabízí článek Renaty Kociánové a Martina Kopeckého o koncepci vůdcovství. Tomuto fenoménu je věnována celá řada studií, ať už v psychologii, sociologii, ekonomii, či v teoriích managementu. Autoři se zmiňují například o etickém leadershipu, který usiluje o propagaci a posilování normativně správného chování. Dále pak o transformačním leadershipu, který klade důraz na motivovanost a angažovanost následovníků leadera. Situační přístup naopak zmiňuje, že vůdcovství by se mělo odvíjet od konkrétní situace: každá situace vyžaduje odlišný způsob vedení. Předmětem autentického leadershipu je pak důraz na sebepoznání, upřímnost vůči sobě, čestnost a důvěryhodnost. V současné době je kladen důraz na interdisciplinární přístupy, kdy je vůdcovství definováno jako proces (s. 56).

Kolektivní identita a fenomén „my“ tvoří předmět kapitoly Jakuba Mlynáře. Pojem „identita“ poprvé užil v roce 1948 Garfinkel (s. 61) a postupně v 60. a 70. letech tento termín nahrazoval pojem sociální role. Téma pak dále rozvíjel například Goffman. Konceptů identity, pojmu, jehož vymezení je doposud předmětem velký sporů a diskusí. Jakub Mlynář (s. 63) například píše, že se v sociologii rozlišuje mezi vlastní identitou, tedy vlastní představou o sobě, a nevlastní identitou, která je připsána zvenčí. Autor pak dále rozlišuje tři dimenze identity: osobní identitu, sociální identitu a kolektivní identitu, které je pak věnuje hlavní pozornost. Mlynář píše, že kolektivní identita („my“) může být pojata dvojím způsobem, a sice individualistickým, kdy „kolektivní identita vyvstává z interpersonálních vztahů“ (s. 68), anebo

holistickým, kdy „kolektivní identita vyvstává z meziskupinových vztahů“. Opět ani zde jednáni a struktura, individualismus a holismus nestojí proti sobě, ale tvoří naopak specifickou jednotu, kdy obě nabízejí originální perspektivu.

Opomenuto není ani téma individualizace, které společně zpracovali Jiří Šubrt, Jiří Loudín a Miroslav Paulíček. Tento proces zajímá sociologii už od přelomu 19. a 20. století (s. 77). Zabývali se jím jak klasikové, tak i současní badatelé. Proces individualizace je však vnitřně rozporný. Na jedné straně dochází k osvobození, na druhé straně vede k novým formám závislosti (s. 79). Autoři se pak zmiňují například o Simmelovi, Adornovi s Horkheimerem, Riesmanovi a Beckovi, tedy o autorech, kteří poukazují právě na rozpornost procesu individualizace. Větší část textu je pak věnována právě Beckovi a jeho popisu soudobé společnosti.

Kolektivní monografie neopomínají ani nové a populární téma, a sice sociologii emocí. Autor příspěvku Jan Kalenda píše, že zájem o sociologii emocí se objevuje od 80. let, a to v souvislosti zvýšeného zájmu o sociologii těla, konzumní kulturu, ne všechno jednání lze vysvětlit racionálně, rozvoj psychoterapie, emoce ve zpravodajství v seriálech, politice. Emoce však byly implicitně předmětem zájmu i autorů klasiků. U Marxe jde například o odcizení, u Webera o afektivní jednání. Přelomovým dílem se podle Kalendy stalo dílo A. R. Hochschildové *Řízené srdce: komercializace lidských emocí*. Jan Kalenda zároveň zdůrazňuje složitost vymezení tématu emocí, a to ze tří důvodů: v rovině teoretické jde o to, že každý autor vychází z jiných ontologických pozic, z jiného ontologického vymezení. Další problém představuje velké množství pojmů, které se jen těžko dají konceptualizovat. Autor pak popisuje tři hlavní teoretické přístupy: neurofyziologický přístup, na individuum orientovaný přístup, na sociální a kulturní struktury orientovaný přístup.

Historiografii je věnována další kapitola, kterou zpracoval Jakub Rákosník. Historiografii 20. století utvářelo napětí mezi strukturálním determinismem a představou svobodně jednajícího aktéra. „Sociální historiografie se zrodila z odporu vůči narativům, které minulost reprezentovaly prostřednictvím činů významných

osobností. Tento cíl byl však dosažen za cenu postupné eliminace individua z historického vyprávění...“ (s. 110). V současné době se však objevují perspektivy, které na scénu znovu přivádějí individuum, jako mikrohistorie, historická antropologie a kulturní obrat. Stranou nezůstává ani filozofie, respektive vztah mezi fenomenologickou filozofií a sociologií. Další autor Josef Čapek píše (s. 122), že fenomenologická sociologie má blízko k rozumějící sociologii a „vybízí, abychom vzali vážně anonymní, před-osobní rozměr chování“. V obrysech načrtává postoj Heideggera a Merleau-Pontyho k sociálnímu. Jak již bylo řečeno, fenomenologie vzhledem k sociálnímu zdůrazňuje onen před-osobní rozměr lidského chování, tedy že „když socialitu poznáváme a vynášíme o ní soudy, je už dávno zde“, jak je příznačně napsáno v názvu kapitoly (s. 115).

V další kapitole Jan Kapusta nachází řešení dilematu jednání a struktury v ontologickém relativismu a fenomenologické antropologii. Nejprve se zmiňuje o mayském náboženství, později pak věnuje pozornost právě výše zmíněným teoretickým koncepcím. Ontologický relativismus umožňuje se vyvarovat mimo jiné antropocentrismu a na druhé straně fenomenologická antropologie drží „relativistické choutky“ na uzdě. „Máme-li uvažovat o společnosti a jedinci, kultuře a individuu, celku a části a jejich identitě, je nutno zaměřit pozornost na vztahovost mezi jednotlivými entitami tak, jak ji daní lidé fenomenálně pocítují a jak se jim existenciálně dává“ (s. 134). Kapusta se zmiňuje i o Eliasovi a souhlasí s ním, že než přemýšlet o dichotomii jedinec a společnost, je vhodnější oba pojmy spojit a mluvit například o figuracích – díky tomu je zdůrazňována interdependence: společnost nelze myslet bez jedinců a jedince bez společnosti.

Dalším probíraným tématem knihy je antropologie těla. Autoři kapitoly Martin Soukup a Michaela Dvořáková píší, že průkopníkem v této oblasti se stal Marcel Mauss, jenž si povšiml, že techniky těla se liší podle kultury, pohlaví i věku. Autoři se pak zmiňují i o Douglasové, která nápaditě rozvíjela teoretický přístup k tělesnosti. Právě od 80. let 20. století se zvyšuje zájem o antropologii těla. Antropologie

těla se zajímá o „analýzu a interpretaci významů připisovaných tělu“ a dále pak věnuje pozornost tělesným procesům, reprezentaci těla v kultuře a studiu smyslů. Lidské tělo je pak dle autorů (s. 140–149) studováno na třech úrovních. Jednu úroveň představuje proces semiotizace, tím jsou myšleny významy těla. Druhou úrovní je pak disciplinace, a sice zacházení s tělem, kontrola emocí, kulturou přijímané vzorce chování, a třetí úrovní je pak myšlena modifikace, tedy upravování a zkrášlování těla.

Další kapitolu recenzované publikace společně zpracovali Jitka Lindová a Marco Stella; věnuje se jedinci z perspektivy evolučních teorií. Pojednává například o genocentrickém pohledu, kdy je tělo popisováno jako nástroj alel. Větší pozornost je pak věnována současným přístupům, a sice evoluční psychologii, behaviorální ekologii člověka, která klade důraz na aktuální behaviorální adaptabilitu a na teorii podvojně dědičnosti. Poslední kapitola reprezentuje jisté shrnutí hlavní myšlenky celé publikace: perspektivy jsou sice odlišné, ale několikrát mezi nimi dochází k prolnutí. Zajímavý je závěr pojímat tyto různé perspektivy jako jisté typy her: nejde o to je sloučit; každá má svá pravidla, svůj smysl.

Studie mají povětšinou vhodnou strukturu, která přispívá k jejich čtivosti. Jako celek kniha působí svěže a koherentně, byť jsou jednotlivé studie velmi odlišné a postihují dilema struktury a jednání z velmi odlišných pozic humanitních věd. To je rovněž velký klad knihy: není publikací pouze sociologickou, ale rovněž nabízí perspektivy z oblasti antropologie, historiografie, teorie umění, filozofie, biologie, managementu i psychologie. Velmi zdařilé je rovněž vztahování jednotlivých teorií na konkrétní příklady z dějin, jako tomu bylo například v kapitole Jáchyma Růžičky, který teorie aplikoval na případ Mikuláše Kusánského. Druhá kniha je tak obecně kvalitně napsaná, kapitoly navazují, byť jen volně, a pokrývají nejrůznější témata, která se týkají fenoménu člověk ve společenských vědách. Jednotlivé kapitoly jsou sice teoretické a syntetizující a nepřinášejí nové informace, ale právě ta ona syntéza jednotlivých perspektiv nebo úhlů pohledu se zdá být tím nejzdařilejším

počinem knihy, kterou tak lze velmi doporučit všem, kteří hledají různé teoretické perspektivy a kteří se obecně zajímají o humanitní vědy. Kniha je zároveň velmi vhodná pro všechny studenty sociologie. Druhá kniha se tak jeví jako mnohem zdařilejší, co se čtivosti i formální stránky týká. Přestože jde o kolektivní monografii, nechybí knize vnitřní koherence a kapitoly na sebe navazují, byť jen volně. První knize, která je ale rovněž velmi kvalitně napsaná, a to erudovaným jazykem, ale tato koherence chybí.

Knihy nepřicházejí s novou teorií. Naopak, odpověď na to, kdo nebo co je člověk a jaký je jeho vztah ke společnosti, hledá prostřednictvím již existujících teorií, jež se snaží navzájem propojit. Čtenář i přes nepřehledné množství na první pohled odporujících si teorií nabývá pocitu, že i přes různost pohledů se jednotlivé perspektivy v některých aspektech nejen překrývají, ale naopak se doplňují a vzájemně obohacují. Obě knihy tak představují poměrně zajímavý a myslím velmi vhodný teoretický materiál. V mnoha ohledech připomínají edici *Soudobá sociologie I–VI*, jejíž poslední, šestý díl vyšel v roce 2014. Edice, byť je zaměřena pouze na sociologii, je rovněž kolektivní monografií, kdy každá kapitola tvoří samostatný celek. Jednotlivé knihy z edice tak představují pouze jakýsi jednotící rámec. Ovšem způsobem nahlížení a zpracování jednotlivých kapitol je již ponechána velká svoboda. Sociologie se v některých chvílích možná až příliš soustředí na empirické výzkumy, o to cennější jsou publikace, které se vrací k již napsaným textům a snaží se hledat odpovědi a hlavně perspektivy pro současné problémy právě v těchto starších textech.

Zcela na závěr lze konstatovat, že obě recenzované publikace, tedy jak *Jedinec a společnost* (2018), tak i *Člověk v teoretické perspektivě společenských věd* (2017), jsou důkazem, že i starší texty mohou být v mnohém ohledu velmi aktuální. Možná aktuálnější než nově vznikající perspektivy. Starší texty mají totiž jednu velkou výhodu: soudcem jejich kvality není móda ale čas.

Matouš Veselský

DOI: 10.14712/23363525.2019.23